

RŪTA MARIJA VABALAITĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas
Lithuanian Culture Research Institute

MĄSTYMO REIŠMĖS INTERPRETACIJA PIRMAJAME JUOZAPO GOLUCHOVSKIO TRAKTATE

Interpretation of the Significance of Thinking
in the First Tractate by Józef Gołuchowski

SUMMARY

The article analyzes the tractate “An outlook on Mathematics through its influence on human education” (*Ansicht des Einflusses der Mathematik auf die Bildung des Menschen*) written by Józef Gołuchowski – a philosopher of Polish origin, who briefly taught at Vilnius University in the early 19th century. The statements of Gołuchowski on the importance of mathematical thinking are compared with similar ideas in Kant, Fichte, Schelling and Schiller. It is recognized that features of Romantic philosophy are only of fragmented character in the tractate. The importance of feeling compromising the role of reason and intellect has not been enhanced, rather the necessary harmony of all cognitive capacities has been accentuated.

SANTRAUKA

Straipsnyje analizuojamas Juozapo Goluchovskio, lenkų kilmės filosofo, XIX a. pradžioje trumpai dėsciusio Vilniaus universitete, traktatas *Žvilgsnis į matematikos įtaką žmogaus išsilavinimui*. Goluchovskio teiginiai apie matematinio mąstymo reikšmę nagrinėjami juos lyginant su Kanto, Fichte’s, Schellingo bei Schillerio idėjomis. Priinama prie išvados, kad traktate romantinės filosofijos bruožai yra tik fragmentiški, kad jausmas intelekto ir proto sąskaita dar nėra sureikšminamas, kad išvelgiama ir akcentuojama visų pažinimo galių darnos būtinybė.

Pirmąjį savo traktatą *Žvilgsnis į matematikos įtaką žmogaus išsilavinimui* (*Ansicht des Einflusses der Mathematik auf die Bildung des Menschen*) Juozapas Goluchovskis¹ parašė 1816 m. Vienoje kaip baigiamąjį studijų imperatorės Terezės

RAKTAŽODŽIAI: matematika, pažinimas, protas, jausmas, vaizduotė, vokiečių romantizmo filosofija.

KEY WORDS: mathematics, knowledge, mind, feeling, imagination, German romantic philosophy.

akademijoje (*Theresianum*) darbą. Tyrinėtojai teigia, kad jis studijavo šios akademijos filosofijos skyriuje², o jo specializacija buvo matematika³. Taip pat ir pats baigiamasis darbas rodo autoriaus susidomėjimą ir viena, ir antra iš šių mokslo kryptių. Neverta stebėtis, kad darbe keliamos problemos šiandien verstų jį priskirti veikiau filosofijos, negu pačios matematikos sričiai, nes XIX a. pradžioje aukštasis išsilavinimas vokiškai kalbančiose šalyse buvo pakankamai įvairiapusis ir visi būsimą visuomenės elitą rengiančios Terezės akademijos studentai turėjo įvykdyti sutrumpintą filosofijos universitetinių studijų programą⁴.

Lenkų filosofijos istorikas Stefanas Harassekas, 1924 m. paskelbęs iki šiol fundamentaliausią Goluchovskio kūrybos analizę, pirmojo jo darbo apžvalgoje pagrindžia, kad traktate surašytos mintys daugiausia remiasi dabar primirštų, bet tais laikais populiariais buvusių mąstytojų – Christiano Garve, Johanno Elerto Bode, Carlo Christiano Erhardo Schmido – tekstais⁵. Neįmanoma nepritarti tam, kad šių autorių minčių pakartojimai sudaro pagrindą priskirti Goluchovskio darbą Apšvietos tradicijai. Kita vertus, traktate yra – nors ir ne tiek ryškių – detalių, atskleidžiančių netgi tipiškai romantišką autoriaus pasaulėjautą.

Pirmasis Goluchovskio traktatas net nėra minimas akademiniam leidinyje *Lietuvos filosofijos istorijos šaltiniai*, Lietuvos filosofijos istorikai dar nėra analizavę šio Goluchovskio darbo, o į lietuvių kalbą išverstame straipsnyje apie jį užsiminta taikliai, bet tik vienu sakiniu⁶. Tad

mūsų straipsnio tikslas bus nagrinėti traktatą ir jame keliamas problemas detaliau, neišleidžiant iš akių ir kitų to laiko vokiečių filosofų teiginių apie matematinį mąstymą.

Akivaizdu, kad rinkdamasis traktato problematiką, Goluchovskis atsižvelgė į XIX a. pirmajame dešimtmetyje Vokietijoje vykusius aukštojo išsilavinimo tikslų ir apimties svarstymus⁷. Darbus apie bendrąjį išsilavinimą jau buvo paskelbę žymiausieji filosofai Johannas Gottliebas Fichte ir Friedrichas Wilhelmas Josephas Schellingas, o jų įtaką neabejotinai patyrė mūsų autorius. Matematinio mąstymo vertė 1781 m. buvo aptarta ir būsimo Vilniaus universiteto rektoriaus Jano Sniadeckio traktate *Apie matematikos mokslų principą, reikšmę ir įtaką visuotinei apšvietai*. Viena pamatinių šio kūrinio nuostatų – „protą reikia apšviesti vadovauti širdžiai, kuri, negalėdama išduoti, nevadovaujama gali dažnai suklysti“⁸ – yra artima Goluchovskio pirmojo traktato nuostatai, tačiau patys traktatų tekstai yra visiškai skirtingi, ir neturime duomenų, kad prieš rašydamas savąjį, mūsų jaunasis autorius Sniadeckio darbą būtų skaitęs.

Kaip ir kodėl Goluchovskis išaukština matematiką? Jo nuomone, matematika esanti tikroji mokslų šventovė, giliam mąstymui skirtas kuriančiosios dvasios paminklas, atsiveriantis kaip „nepajudinamais pamatais besiremiantis puošnus statinys, kuris savo amžina visumos harmonija, paslaptingu dalelių sąryšio patvarumu nukreipia į susimąstymą“⁹. Kokiais argumentais grindžiama ši nuomonė?

Kaip ir Naujųjų amžių racionalistai, Goluchovskis mano, kad matematika yra užbaigtos, dedukciniais ryšiais susietos teiginių sistemos pavyzdys, kuriuo dėl jo neabejotino teisingumo turėtų sekti filosofija bei kitos mokslo sritys. Traktate autorius porą kartų remiasi Immanueliu Kantu, teigia, kad matematika, kaip ir filosofija, atveria transcendentalinę sritį, tačiau geometrijos ir aritmetikos kaip mokslų, liudijančių apriorinių sintetinių žinių galimybę, nenurodo. Pažymėtina ir tai, kad apie tiek Kanto, tiek ir Schellingo aptariamus erdvės ir laiko sąryšius su matematikos objektų konstravimu traktato autorius neužsimena, nors erdvės ir su ja susijusias sąvokas jis vartoja dažnai, bet tik metaforų lygmenyje.

Aiškindamas matematikos pranašumus, Goluchovskis pabrėžia, kad ją sudaro tiesos, dėl kurių nėra ginčijamasi, kad ji esanti tokia mokslo sritis, kurioje nekyla pretekstų šališkumui ir konfliktams, ir ši jo nuomonė atskleidžia tradicinį bei švietėjišką įsitikinimą, kad siekiamybė yra viena, visiems vienoda tiesa. Daugybė darbo teiginių kalba apie visuotinai pripažįstamas matematinio mąstymo ypatybes. Traktate rašoma, kad matematika mąstymui suteikia lankstumo, tad žmogus tampa nuovokus, ką nors sumanydamas, atsargus veikdamas ir jam lengvai sekasi įgyvendinti sumanymus. Matematika mokanti mąstyti tvarkingai, aiškiai ir rišliai. Šis mokslas skatina tuo pat metu sutelkti dėmesį į daugybę aspektų, išvelgti ir dalyko visumą, ir atskiras dalis, sukurti nuoseklią žinių grandinę bei nepažeisti detalių samprotavimo taisyklių. Matematinis mąstymas reikalingas dėmesingumo,

preciziškumo, nuodugnumo, tikslaus išvadų darymo.

Autorius kelis kartus kalba, kad tiesos atsiranda ne iš „skrynios, pilnos knygų“¹⁰, kad būtina mąstyti savarankiškai, o ne „vaikščioti jau pramintais keliais“¹¹, ir šį originalumą suvokia kaip tiesų atskyrimą bei susiejimą, sąryšių suvokimą ir įvairybių gausos sutvarkymą į sudėtinę žinių visumą.

Svarbiausiais laikytume traktato teiginius, kad matematika verčia mąstyti apie gilesnį, negu tiesiogiai jusliškai atsiveriantis, tikrovės klodą. Lyg pritardamas Kanto frazei apie žvaigždėtą dangų ir moralės dėsnį, mūsų autorius tvirtina, kad pastangos pažinti kosmosą užtikrina mūsų moralinę vertę, mūsų vaizduotei atveria svarbiausius dalykus, „gaivina mūsų gražiausią užsidegimą“¹² ir vėl nukreipia mūsų protą į dar gilesnius tyrinėjimus. Kaip ir Fichte, Goluchovskis pažymi, kad matematika yra pirmasis svarbiausių pasaulio fenomenų pažinimo lygmuo, nes ji sudėtingiausius dalykus padaro „visiems suprantamus“¹³.

Romantiška Goluchovskio nuostata atsiskleidžia jo atsakyme tariamiems oponentams, pageidaujantiems tik tokių žinių, kurios leistų geriau suvokti savo sielas, kai jis tvirtina, jog matematika anaipol nesanti sausas, vien mechaniškas už mūsų esančio pasaulio dalelių skaičiavimas. Matematiką, kaip ir bet kurią kitą mokslą, esą galima iškraipyti, jei jį paverčiame mechanišku amatu, bet jei suvokiame gilesnę jos prasmę, gali gimti, autoriaus žodžiais, Newtonai, Leibnizai, Wolfai¹⁴. Kasdienybėje paskendusios minios kritika traktate skleidžiiasi kaip pastabos apie tuos, kurie nesinaudoja kiekvienam iš prigimties duota

mąstymo galia, kurie „rūpinasi tik tuo, kaip gyvenimą paversti linksma puota, kaip vadovaujantis mielomis iliuzijomis nugyventi iki pat galo, nevarginti savo proto ir patylomis pasitraukti iš pasaulio nepaliekant po savęs išliekančio pėdsako“¹⁵. Traktate ne kartą primenama visada svarbi, ir ypač vokiečių romantizmo filosofijoje akcentuojama, nuostata, kad pažinimo netinka vertinti tik dėl kokios nors iš jo gaunamos naudos. Jaunasis autorius atvirai teigia, kad vertingas yra pats mąstymas, kad kiekvieno studijų dalyko vertę lemia jo dėka įgyjamas bendrasis išsilavinimas, „kadangi jis yra žmogaus tikslas“¹⁶. Kita vertus, Goluchovskis matematiką vertina ir dėl jos reikšmės gamtotyrai. Šioje vietoje išryškėja jo ir Schellingo, nuosekliai tvirtinusio, kad matematika reflektuoja pačią absoliučią tapatybę, tad ji svarbi ir be rezultatų, kurie gaunami fizikoje ir astronomijoje¹⁷, nuostatų skirtumas.

Nevienaprasė Goluchovskio intelekto, proto, pojūčio, jausmo bei vaizduotės santykių interpretacija yra artima Friedricho Schillerio mintims, išdėstytais knygoje *Laiškai apie estetinį žmogaus*

ugdymą. Kaip ir vokiečių poetas, kritiškai teigiantis, jog diferencijuotoje jo laikų kultūroje „vienoje pusėje hipertrofuota vaizduotė naikina menkus proto daigelius, kitoje pusėje abstrahavimo dvasia gesina ugnį, prie kurios galėtų sušilti širdis ir nuo kurios išiziebtų fantazija“¹⁸, mūsų autorius akcentuoja, kad visos žmogaus sąmonės galios turi harmoningai derėti. Nors matematiniam pažinimui svarbiausi esą intelektas bei protas, bet ir „pojūčiai bei vaizduotė yra gražiausios dosnios prigimties dovanos“¹⁹, nes būtent vaizduotė ir juslės mums primena „amžinąją harmoniją“²⁰. Kita vertus, pasak Goluchovskio, tokia akimirka trunkanti atvertis netampa tikromis mūsų žiniomis, naujų pojūčių upė išblaško šį staiga mus apėmusį nušvitimą, jei protas nesistengia visko sujungti į visumą. Išreikšdamas romantikams būdingą nuostatą, kad nė viena iš sąmonės galių neturėtų būti niekinama, nesaugoma ar laikoma žalinga, nes tarp jų nėra absoliučios opozicijos, priešingo veikimo ar viena kitos neigimo, mūsų autorius pabrėžia, kad nė viena iš galių paskirai negalinti duoti tikro pažinimo.

IŠVADA

Kūrybišku mąstymu Goluchovskis laiko gebėjimą daugybę atskirų dalykų susieti į aiškia sistemą. Tokiam mąstymui nepakanka nei vien intelekto ir proto, nei vien pojūčio, jausmo ir vaizduotės. Vengiant autoriaus metaforiško kalbėjimo, šią mintį galima trumpai paaiškinti kaip nuostatą, kad naujos idėjos atradimui reikia vien racionaliai nepaaiškinamos intuicijos, o ją išreiškiančio

teiginio formulavimui ir pagrindimui būtinas pagal griežtas taisykles veikiančias mąstymas. Ši nuostata atskleidžia Goluchovskio santykį su tradicine ir romantine pažinimo interpretacijomis: jis daugiau lieka ištikimas jo laikmečiu populiariausiems Apšvietos įsitikinimams, o sykiu jis stengiasi parodyti, kad juos galima suderinti su pagal pasaulėjautą jam pačiam artimo romantizmo idėjomis.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Lietuvių skaitytojams jis pirmiausia žinomas kaip Vilniaus universiteto filosofijos profesorius, teisę dėstyti laimėjęs 1820 m. vykusiame viešame konkurse. Plačiau žr.: Dalius Viliūnas, *Filosofija Vilniuje XIX amžiaus pirmoje pusėje*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų instituto leidykla, 2014, p. 201–218.
- ² Kristina Rickevičiūtė, J. Goluchovskio veikla Vilniaus universitete. *Problemos* 1 (9), 1972, p. 57.
- ³ Stefan Zabieglik, Józef Gołuchowski – profesor filozofii w Wilnie. *Principia* XXXV–XXXVI, 2003–2004, s. 123.
- ⁴ Wiktor Waśnik, *Historia filozofii polskiej*. T. 2. Warszawa: PAX, 1966, s. 154.
- ⁵ Stefan Harassek, *Józef Gołuchowski*. Kraków: Skład Główny w Kasie im. J. Mianowskiego, 1924, s. 96–97; 101–106.
- ⁶ Bronisławas Łagowskis nurodo, kad traktatas esąs „entuziastingas pagiriamasis žodis matematikai, šviečiamasis savo proto kultu, bet jau romantiškas savo besaikiu entuziazmu ir egzaltacija“ (J. Goluchovskis ir romantizmo pradžia, *Filosofija: praeitis ir dabartis*. Straipsnių rinkinys (ats. red. R. Plečkaitis). Vilnius: Mintis, 1981, p. 24).
- ⁷ Plačiau žr.: Almantas Samalavičius, *Universiteto idėja ir akademinė industrija*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2010, p. 21–23; 27–31.
- ⁸ Janas Sniadeckis, Apie matematikos mokslų principą. *Raštai*. Iš lenkų k. vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė R. Plečkaitis. Vilnius: Margi raštai, 2007, p. 40.
- ⁹ Józef Gołuchowski, O wpływie matematyki na wykształcenie człowieka. Przeł. M. Mochnacki. *Dziennik Warszawski*, 1825, t. II, nr. 5, s. 3.
- ¹⁰ Ten pat, p. 21.
- ¹¹ Ten pat, p. 20.
- ¹² Ten pat, p. 30.
- ¹³ Ten pat, p. 11. Pažymėtina, kad Fichte tai paaiškina detaliau: jis nurodo, kad matų ir skaičių santykių pažinimas leidžia suprasti bet kurios juslinio pasaulio dalies santykius, o kol jaunuoliai nėra pasirengę tai pritaikyti socialinės tvarkos projektavimui, tinka šias žinias plėtoti mokant matematikos (Fichte Johann Gottlieb, *Addresses to the German Nation*. Translated by R. F. Jones and G. H. Turnbull. Chicago and London: The Open Court Publishing Company, 1922, p. 166–167).
- ¹⁴ Józef Gołuchowski, O wpływie matematyki na wykształcenie człowieka, s. 25.
- ¹⁵ Ten pat, p. 13–14.
- ¹⁶ Ten pat, p. 7.
- ¹⁷ Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling, *Vorlesungen über die Methode des akademischen Studiums* <<http://gutenberg.spiegel.de/buch/-1933/1>>.
- ¹⁸ Friedrich Schiller, *Laiškai apie estetinį žmogaus ugdymą*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999, p. 43.
- ¹⁹ Józef Gołuchowski, O wpływie matematyki na wykształcenie człowieka, s. 16.
- ²⁰ Ten pat.